

СХІДНІ СЮЖЕТИ В ІСТОРІЇ ГАРНІЗОННОГО ХРАМУ СВЯТИХ АПОСТОЛІВ ПЕТРА І ПАВЛА (КОСТЕЛ ЄЗУЇТІВ) У ЛЬВОВІ

Олег Друздєв

Oriental plots in the history of the Saints Peter & Paul Garrison church (Jesuit church) in Lviv.

Oleh Druzdiev

The opening of the former Jesuit Cathedral of the Saint Apostles Peter and Paul in Lviv in December 2011, which got the status of the Garrison Church, actualized the issue of this research and the understanding of its historical and cultural heritage. The process of church restoration that started in 2012 and continues to this day has become the catalyst for these studies. To a large extent, significant attention to artistic and historical research on the exterior and interior of the temple has been drawn by the need for a professional restoration of the church's ornaments. Taking into account the fact that the majority of the church's ornaments were created mostly in the XVII-XVIII centuries, its research provides an opportunity to understand the artistic and religious culture of the region at that time in a better way. At the same time, such studies provide an opportunity to research interregional cultural interactions as well. One of the examples is the plots connected with the events and peoples that inhabited the Near and Far East. Eastern motives occupy a special place in the activity of the Society of Jesus, which was particularly successful in spreading the Word of God in the Orient starting from the XVII-XVIII centuries. According to the sources, Lviv has also played an important role in the «Eastern» plans of the Jesuits. In a way, Lviv was a center from which Jesuits gradually expanded their structure to the East. In particular, some monks started their missions to the Ottoman Empire and neighboring lands from Lviv. Moreover, a significant number of different nations of the East among whom monks carried out their missionary work was located in the city. These events were reflected in the artistic ornaments of the church of the Saint Apostles Peter and Paul as well as in its activity. In spite of the fact that the Eastern motives could be studied as a separate research group, they comprised a logical part of the general church ornaments that were based on the idea of missionary work. Taking into account what was mentioned before, this article is an attempt to interpret the ornaments of the Garrison Church of Saint Apostles Peter and Paul (former Jesuit Cathedral) a significant part of which is dedicated to Eastern motives.

Keywords: *Jesuits, Jesuit church, Garrison Church, Lviv, Lviv Jesuit Collegium, frescoes, St. Ignatius of Loyola, St. Francis Xavier, missionary work.*

Відкриття у 2011 році колишнього костелу єзуїтів, який отримав статус Гарнізонного храму міста, актуалізувало питання дослідження його історико-архітектурної спадщини. Одним з напрямків таких студій є вивчення мистецької оздобы церкви, зокрема її ідейних мотивів, які дають можливість краще зрозуміти світогляд людей того часу. Основою знань про мистецтво, які стосуються цього храму, є роботи польського дослідника Анджея Бетлея: він присвятив одразу кілька праць львівському храму єзуїтів. У певній мірі, вони були узагальнені у 20 томі видання *Kościół i klasztor Lwowa z okresu przedrozbiorowego* (Betlej 2012, S. 71-132). Також слід виокремити працю Йоанни Василевської-Добковської «*Pióropusze i turbany : wizerunek mieszkańców Azji w sztuce jezuitów polskich XVII i XVIII wieku*» (Wasilewska-Dobkowska

2006, 208 s.), яка є своєрідним дороговказом для пошуку відповідей на питання, які виникають під час досліджень даної теми. Варто також згадати про праці таких дослідниць як Валентина Борніотто, Рейчел Міллер та інших, які вивчали питання зображення святого Франциска Ксав'єра у єзуїтському мистецтві. Назагал, завданням цієї статті є спробувати розглянути мистецьку спадщину экс-костелу єзуїтів у Львові, значне місце у якій відігравала тематика Сходу.

У 1738 р. в львівському єзуїтському костелі святих апостолів Петра і Павла відбулося хрещення мусульманина. Неофіта звали Мехмед Мустафі. Його історія, як і сам перебіг обряду хрещення, досить докладно описана у документі «Album Congregationis Sodalium Nobilis urbis Leopoliensis sub titulo B. Mariae Virginis Elisabetham Visitantis. In templo Collegii Societatis Iesu erectum 1630. Restauratum 1735» (Album, арк. 18-18зв.). Із нього дізнаємось, що Мехмед був турецьким сипахом, який походив з «kraju Janiety za Arnaudya lezacego» (Album, арк. 18). З огляду на те, що сипахи – різновид елітної турецької кавалерії, цілком логічно припустити, що він мав відповідне й соціальне становище. Соціальне питання або ж, якщо бути точнішим, проблема взаємин між станами стало відправною точкою, яка привела Мехмеда до Львова і цілком нового життя. Згідно з даними, наведеними в «Альбомі», М. Мустафі служив у гарнізоні Хотина, тут став учасником конфлікту з вельможею. Причиною непорозуміння вказано суперечку про рівність станів (Album, арк. 18). Наслідком протистояння стало вбивство цього вельможі, яке зумовило втечу Мехмеда до Кам'янця (зараз – м. Кам'янець-Подільський), який знаходився під контролем військ Речі Посполитої. Здавшись місцевому гарнізону, М. Мустафі, очевидно, висловив бажання прийняти християнство. Із цією метою, комендантом фортеці полковником Камінським його було відправлено до Львова. Тут він сім тижнів проходив «науку віри католицької» у місцевих єзуїтів. Варто зауважити, що катехизація відбувалася турецькою мовою. У вищезгаданому джерелі прямо не вказано, хто саме катехизував неофіта, однак згадано особу, котра його хрестила. Ним був о. Міхал Ігнатій Вечорковський, про якого сказано, що він був місіонером в Персії та знав турецьку мову (Album., арк. 18 зв.). Сам акт хрещення відбувся 9 лютого в неділю Шестидесятниці у присутності військових офіцерів та шляхти. Обряд відбувався двома мовами. Питання і відповіді під час хрещення озвучувалися турецькою мовою, молитви і «формула хрещення» – латинською. Варто зауважити, що під час обряду було двоє перекладачів з турецької – Домінік Яскевич – «райця нації вірменської» – та Хелена Каспровічова – «дружина райці вірменської нації».

Урочистість обряду засвідчує участь шляхти, содаліцій та учнів єзуїтської та катедральної шкіл. Після хрещення колишній турецький сипах отримав нове ім'я – Міхал Ігнатій Мустафський. На цьому задокументовані свідчення про його життя закінчуються і ми можемо лише логічно припустити, що він розпочав нове життя вже в християнському світі.

Історія хрещення Мехмеда Мустафі не була єдиною для Львова. Згідно з дослідженнями Ірини Єзерської, лише в римсько-католицькому соборі міста за період 1690-1784 рр. було охрещено 28 мусульман (Єзерська 2009, с. 340). Можливо, подібні події відбувалися й у інших церквах міста. Однак в історії львівського осередку Товариства Ісуса хрещення мусульманина мало свій підтекст. Підтекст, який у певному сенсі дає добрий ключ до розуміння як локального, так і глобального контексту діяльності місцевого колегіуму. Мова йде про місіонерство, що є ключовим поняттям, яке слід завжди пам'ятати при розгляді діяльності єзуїтського ордену. Якщо для Центральної і Західної Європи (в сучасному розумінні) поява Товариства Ісуса так

чи інакше сприяла активізації боротьби з протестантизмом, то для Східної Європи існував ще один вимір. Мова йде про східнохристиянський світ з перспективою руху на нехристиянський Схід. Шлях в ці краї лежав через землі Польщі / Речі Посполитої, яку теж сприймали як місіонерський терен, своєрідна «нова Індія» (Wasilewska-Dobkowska 2006, s. 99). Про таке трактування свідчать вже перші «Щорічні листи», які надсилались зі Львова. Зокрема у «листах» за 1585 р. місто описувалось як «великий виноградник у якому мало робітників», оскільки у тут було багато русинів, вірмен та людей з Валахії, Молдавії та Скитії» (*Annuae litterae Societatis Iesu* 1585, p. 228). Чому це було важливим, можна зрозуміти з листів о. Антоніо Поссевіно до Папи Римського Григорія XIII, у якому він описує Львів як місто в якому: «крім католицького архієпископа і руського владики є вірменський єпископ зі своїми вірменами, і все, що б не прийшло до них з католицької віри, це, з Божою допомогою, могло б дійти до самої Вірменії» (Боротьба 1988, с. 76). Більше того, Львову надавали великого значення у контексті навернення Русі з перспективною подальшого руху до Московського князівства, що в свою чергу б відкривало сухопутний шлях в Азію. Зокрема, у вже згаданому листі о. А. Поссевіно вказано: «...тому буде дуже важливо для навернення Московії, якщо єпископи або владики королівства Русі приєднаються до католицької церкви» (Боротьба 1988, с. 75). З огляду на те, що всі вищезгадані листи писали в кінці XVI ст., коли осередок Товариства Ісуса в Львові лише починав формуватись, можна припустити, що зміст цих документів, у значній, хоч і не повній мірі, відображав мотиви створення осередку ордену в місті. Львівському колегіуму (а тут важливо зауважити, що мова від початку йшла саме про колегіум, який, у певному сенсі, був своєрідною «кузнею кадрів» для Товариства Ісуса, оскільки при колегіях були школи, де згідно «Конституцій» могли навчатись майбутні монахи), відводилась вагом роль у подальшому просуванню діяльності єзуїтів на Схід. І це не могло не відобразитись на діяльності колегіуму протягом всього його існування.

Перш ніж детальніше розглянути заявлену в назві цього тексту тему, слід зауважити, що поняття «Схід» – доволі розмите. Львів був фактично крайнім великим містом Речі Посполитої перед т.зв. «Великим степом», де з однієї сторони було Московське царство, а з іншої Кримське ханство та Османська імперія. Вони ж у значній мірі й репрезентували цей «Схід» для місцевого населення. Крім цього, як вже згадувалося, у місті були представники вірменської громади та ряду інших національностей регіону. Тому, очевидно, що поняття «Схід» сприймали не в останню чергу через місіонерство серед цих народів. В цьому контексті доволі «ілюстративною» є постать одного з перших львівських єзуїтів – о. Каспера Нагая, який був татариним. Не останню роль зіграли єзуїти в приєднанні до лона Католицької Церкви вірмен, регіональний церковний центр яких знаходився у Львові. Також єзуїти займались проповідництвом серед євреїв (Awedyk 1730) та активно підтримували унійні процеси в церковних середовищах руської громади. Зокрема, відомо про участь вже згаданого о. Каспера Нагая та першого настоятеля львівської резиденції ордену – о. Мартина Лятерни у Берестейському соборі (Тимошенко). Але це все лише локальний вимір місіонерства. Починаючи з сер. XVII ст. з'являються непевні відомості про місіонерство за участі монахів львівського колегіуму в складі дипломатичних місій Речі Посполитої на Близький Схід, зокрема до Криму, Османської імперії та Персії. Власне, вже згаданий о. Міхал Ігнатій Вечорковський та о. Тадеуш Крусінський були місіонерами в Персії (Kowalski 1936, s. 4). Теренами Персії та Прикавказзя можна, теоретично, окреслити межі близькосхідного і практичного виміру місіонерства єзуїтів Речі Посполитої, яке відбувалось зокрема за участі львівських монахів.

Разом з цим, існував й ідейний вимір місіонерства, пов'язаний з Далеким Сходом (Китай, Індія тощо), який мав два аспекти. Перший полягав у практичній можливості потрапити у ці країни. Згідно досліджень Моніки М'язек-Менчинської, єзуїти Речі Посполитої доволі часто відправляли запити щодо можливості відправитись на місії в ці регіони (Miazek-Męczyńska 2008, s. 404), але вдалось це зробити лише чотирьом особам, серед яких був й львів'янин Міхал Боїм, який, однак, ніколи не служив у Львові. Крім цього, варто сказати, що не існувало практичного зв'язку між осередками Т.І. на Далекому Сході та Речі Посполитої. Простіше кажучи, місцеві єзуїти могли лише уявляти собі Китай, Індію та те, як відбувалось там поширення Слова Божого. Тим не менше, зацікавлення в цих країнах було достатньо сильне. Імовірно, причиною цього було активне видання листів з місій на Далекому Сході, що в поєднанні з поширенням культу св. Франциска Ксав'єра та відповідним репертуаром вистав єзуїтських театрів створювало певний образ, який надихав як самих монахів так і кандидатів на вступ до Товариства Ісуса. Яким був цей «образ Далекого Сходу» – відкрите питання, яке потребує подальших студій, елементом яких є вивчення мистецької спадщини єзуїтів, зокрема реалізованої у їх храмах.

Важливим елементом вивчення даного питання є студії над бібліотеками колегіумів. Зокрема, завдяки нещодавно віднайденому каталогу книг колегіуму єзуїтів у Львові (Лоштин 2022, с. 109-139) можемо стверджувати, що місцеві єзуїти мали цілком достатньо інформації про Схід. Для прикладу, відомо про наявність видань листів з місій св. Франциска Ксав'єра та інших регіонів світу, наукових видань єзуїтських місіонерів з історії Китаю та Японії, а також кілька книг, присвячених турецькій тематиці. Крім цього, можна стверджувати про наявність у бібліотеці колегіуму й видань вже згаданих о. Тадеуша Крусінького та Міхала Ігнатія Вечорковського. Зокрема, аналізуючи творче надбання о. Тадеуша Крусінького, який виконував обов'язки прокуратора єзуїтської колегії у Львові в 1739-40 рр., варто згадати про видання його власних досліджень та спогадів часів дипломатичної діяльності, переклад з турецької мови на латинську праці Дуррі Ефенді «Вступ до трагічної історії перської війни...» тощо (Лоштин 2021, с. 638). Щодо праць о. Міхала Ігнатія Вечорковського, який охрестив вищезгаданого Мехмеда Мустафі, варто згадати дві книги, які були видані у Львові 1727 року (Kowalski 1936, s.6): «Katechizm z okazji Tatarzyna Bydziackiego, nic po Polsku nie umiejącego, tylko po Turecku ... z Polskiego ięzyka na Turecki ięzyk przetłumaczony y Tureckie niektore błędy zbiiiający» («Катехизм [виданий] через буджацького татарина, який не розуміє по-польськи лише по-турецькому...з Польської мови на Турецьку мову перекладений з виправленням деяких помилок турецькою») та «Breve compendium fidei Catholicae Turcico textu» («Короткий зміст католицької віри, викладений по-турецьки»). Цінність цих праць, які були двомовними (турецька і латинська), у тому, що вони могли практично застосовуватись у питанні реалізації процесу релігійної конверсії мусульман до християнства. У контексті бібліотеки, варто згадати й про викладання знань про Схід у навчальних класах школи колегіуму. Так, зокрема відомо, що у класі риторики викладали історію Ассирії та Персії, ймовірно певні знання про східні країни учні отримували у класі інфіми, під час вивчення біблійної історії, а також в перший та другий рік вивчення риторики, коли викладалась географія та історія Церкви (Кметь 2010, с. 193-194).

На загал, для єзуїтів Речі Посполитої місії на Далекий Схід були абстракцією (Wasilewska-Dobkowska 2006, s 5). Крайніми межами, куди потрапляли монахи, зокрема які служили у львівському колегіумі, були території «трикутника»: Московське царство, регіон Кавказу – Персії та території Османської імперії.

Тим не менше, східна тематика була активно присутньою в публічному просторі діяльності колегіуму. Зокрема, у цьому контексті важливим джерелом до реконструкції уявлень про Схід є оздоблення колегіального храму святих апостолів Петра і Павла (з 2011 р. – Гарнізонний храм святих апостолів Петра і Павла ЛА УГКЦ). У першу чергу, мова йде про фрески, виконані у 1738-41 рр. під керівництвом чеських майстрів Франциска та Себастьяна Екштайнів (Betlej 2012, s. 81). Аналізуючи сюжети збережених розписів, доволі важко не зауважити чіткого акценту на місіонерській діяльності ордену в поєднанні з біблійними історіями, присвяченими апостолам Петру і Павлу. Пояснення цьому, на думку польської дослідниці Йоанни Добковської-Василевської полягає у намаганні єзуїтів навести прямі аналогії між першими апостолами і «новими апостолами», якими були співзасновники Товариства Ісуса (а відтак і їх послідовники – прим. авт.) (Wasilewska-Dobkowska 2006, s. 92). Прикладом цього є розписи центральної нави храму та головного вівтаря, де намальовано п'ять сюжетів. Над входом до церкви – «Апофеоз св. Ігнатія Лойоли», далі йдуть три сюжети з апостолом Петром: «Святий Петро зцілює каліку», «Христос передає Ключі від Неба апостолу Петру», «Проповідь апостола Петра». Завершує цей ряд фреска «Святий Павло – апостол народів», яка має своєрідне продовження у вигляді двох розписів на стінах головного вівтаря, на яких показано св. Ігнатія Лойолу та св. Франциска Ксав'єра. Відповідно, в декорації центральної нави можна побачити чітку паралель між апостолами Петром і Павлом та св. Ігнатієм Лойолою і св. Франциском Ксав'єром. На цю думку наштовхує й картографічне зображення Земної кулі (без Америки) на фресці з апостолом Павлом над пресвітерієм. На ній намальована Європа, Азія та Африка, а також ряд островів поруч них. Зрозуміло, що апостол Павло не бував у Африці, Індії, Китаї чи Японії (Друздєв Біблійні та місіонерські сюжети 2021, с. 8-15), тому тут йдеться про сучасні успіхи, зокрема єзуїтів, у поширенні християнства.

Окрім ідейного мотиву фрески «Святий Павло – апостол народів», варто проаналізувати й саму фреску. У верхній частині малюнку зображений сам апостол Павло з характерними атрибутами: книгою в руці та мечем. Поруч розташований картуш з написом: «Portret Nomen Meum Coram Gentibus | Et Regibus. Actorum 9.» (Нестимеш Моє Слово серед народів і королівств. Діяння 9:15.) (Друздєв 2021, с. 31). У нижній частині фрески розташована група осіб та тварин, які стоять навколо вже згаданого картографічного зображення Земної кулі. Очевидно, що мова йде про персоніфікації різних регіонів світу. Для підкреслення цього було додано ще й образи тварин: лева, верблюда, папуги, коня та двох слонів (мова йде про індійських та африканських слонів). Зрозуміло, що ідея зобразити людей/тварин з різних кінців світу не була унікальною. Подібні сюжети зустрічаються й в інших єзуїтських храмах, наприклад в костелі св. Франциска Ксав'єра у Красноставі (Pleszczyński 1996, s.80-81). Тому можна досить точно ідентифікувати які регіони світу персоніфіковані на фресці. Основою для цього є праця італійця Чезаре Ріпи, яка була видана ще в кінці XVI ст., і на думку деяких дослідників, стала своєрідним канонем для зображень алегорій у мистецтві ранньомодерного часу (Dong 2020, s. 102).

Згідно з описом Чезари Ріпи, Європа зображується як жінка у багатому одязі різних кольорів, яка знаходиться між вдома Рогами достатку (зерно та виноград), тримає храм у правій руці, а лівою вказує на корони та скіпетри. Поруч неї знаходиться кінь серед різних трофеїв (Ripa 1613, p. 63). Таке зображення присутнє у лівому нижньому куті фрески. Азію зображали як жінку, яка в одній руці тримала спеції, а в іншій руці кадильницю. Поруч неї часто зображали верблюда (Ripa 1613, p.63). Такий образ теж є на фресці у храмі, знаходиться воно над алегорією Європи. Варто

зауважити, що Азія одягнута в турецький одяг та має тюрбан на голові. Очевидно, це пов'язано з тим, що саме Туреччина через своє географічне розташування та постійні торгівельні / військові контакти з Європою, виступала своєрідним колективним образом Сходу. Тому, незважаючи на різноманіття народів Азії, її часто зображали у турецькому одязі та з тюрбаном на голові (деколи Азію представляли кілька осіб, одягнених так само) (Miller 2022, p. 420). Наступною алегорією, яка персоніфікована на фресці, є Африка. Згідно твору Чезаре Ріпи, Африка зображується як майже оголена жінка з чорним кольором шкіри, поруч якої є лев, скорпіон, змія та Ріг достатку (Iconologia 1613, p. 67). На фресці у храмі є кілька осіб з чорним кольором шкіри, одягнених у шкури тварин, а також один лев. Останньою алегорією, про яку слід сказати, є алегорія Америки. Зауважимо, що на картографічному зображенні Земної кулі американського континенту немає, хоч, звісно, про його існування вже давно знали. Згідно твору Чезари Ріпи, Америку зображали подібно до Африки: напівоголена особа з темним кольором шкіри, яка має вуаль на плечі та штучний орнамент зі п'ятьох різних кольорів. В одній руці тримає лук та сагайдак зі стрілами, а під ногою знаходиться людська голова пронизана стрілою. З світу тварин Америці приписали ящірку (Miller 2022, p.68). На фресці у храмі немає ящірки чи людської голови під ногами, однак є одразу кілька осіб, які підпадають під цей опис Чезаре Ріпи, оскільки відповідним чином одягнені, мають різнокольорове п'ять, лук та сагайдак. Тому, можна впевнено стверджувати, що алегорія Америки присутня на фресці. Аналізуючи ці зображення, варто згадати, що всі атрибути не завжди використовувалися у мистецтві, тому немає нічого дивного, що, для прикладу, алегорія Європи у храмі зображена без Церкви у лівій руці чи алегорія Африки без скорпіонів чи змій (Borniotto 2021, p. 236).

Щодо самої картографічної ілюстрації Земної кулі. Достеменно важко сказати, чи був конкретний прототип цього зображення. Очевидно, що географічних карт у розпорядженні єзуїтів було достатньо і певний рівень знань теж був. Зокрема, відомо про вивчення географії в рамках математичних студій у львівському колегіумі Товариства Ісуса. Також, слід згадати про наявність атласів та трактатів, авторами яких часто виступали самі ж єзуїти (Лоштин 2022, с. 36). Тому, цей малюнок Земної кулі не був чимось надзвичайним. Тим не менше, варто згадати, які ж географічні місця є проілюстровані на ній. Де факто, наявне зображення двох континентів: Євразії та Африки, а також кількох островів. Євразія поділена на дві частини: Європу та Азію. В регіоні Європа наявні наступні географічні назви країн (назви подаються з заходу на схід, з півночі на південь): PORTUGALIA (Португалія), HISPANIA (Іспанія), GALLIA (Франція), GERMANIA (Німеччина), NORVEGIA (Норвегія), POLONIA (Польща), RUSIA (Русь), MOSCOVIA (Московія), TARTARIA (збірне поняття території давньої Монгольської імперії/регіонів Азії (Dong 2020, p. 83)). В регіоні Азія наявні наступні географічні назви країн (назви подаються з заходу на схід, з півночі на південь): NOVA ZEMBLA (Нова Земля, очевидно сучасний архіпелаг на півночі Росії), SIBERIA (Сибір), TARTARIA, GEORGIA (Грузія), NATOLIA (Туреччина), PERSIA (Персія), ARABIA (Аравія), BABILON (Вавилон, очевидно територія сучасного Іраку), IAKUTA (Якутія), TAURIA, TIBET MINUS (Малий Тібет), MOGOL (Монголія – ?), CALICUT (Калькутта), MALACA (Малакка), PEKING (Пекін), CHINA (Китай), ODISA (штат Одіша на південному сході Індії). В регіоні Африка наявні наступні географічні назви країн (назви подаються з заходу на схід, з півночі на південь): MAROCCO (Марокко), LYBIA (Лівія), GUINEA (Гвінея), BARBARIA (узагальнена назва народів північної Африки (Barbary), BARCA (очевидно м. Барка в Кіренаїці), NUBIA (Нубія), AETHIOPIA (Ефіопія), SCOROPHA, MONOMOTAPA (Мономотапа – держава, яка існувала до XVII ст. (Українська

радянська енциклопедія, с. 109-110)), ARC, AEGYPTUS (Єгипет), MELINDA (зараз – місто Малінді (Кенія)).

Щодо островів. Поруч Азії окремо зображений острів, на якому позначено дві назви: TERA YEUSO (Корея) та LABONIA (очевидно, мова йде про Японський архіпелаг). На південь LABONIA розташована група островів, серед яких чітко виділяються три назви: LATRONUM (очевидно, Маріанські острови), NOVA BRIT (очевидно, Нова Британія, яка була відкрита лише у 1700 р. (New Britain)) та PHILIPINA (сучасні Філіппіни). Крайньою південною точкою на карті є острів IS. PAULI (Святого Павла/Сен Поль), який був відкритий ще у XVI ст. (Saint Paul Island). Далі на захід, поруч Африки, розташований острів S. HELENA (святої Єлени). Очевидно, на цій фресці зображені ще інші острови, але вони не підписані або ж сам підпис є нечитабельним і, ймовірно, зроблений лише для декорації.

Окрім назв країн/регіонів та островів, на фресці можна ще побачити назви різних морів (MARE) та океанів (OCEANUS). Зокрема, в регіоні Європа між Норвегією та Руссю розташоване MARE BALTICOR (Балтійське море), яке є єдиним водним об'єктом, зображеним посеред суші. Щодо інших морів та океанів, наявні такі назви: MARE TARTARICUM та OCEANUS SEPTENTRIONALIS (на півночі Азії), MARE AMORIS (між Азією та Японським архіпелагом), MARE LABONICUM ORIENTALIS, далі на заході Африки є OCEANUS AETHIOPICUS MERIDIONALIS. Поруч Європи є кілька написів MARE та вже згадуваних нечитабельних підписів.

Зрозуміло, що розташування країн / морів / океанів більш схематичне, ніж реальне, однак дане картографічне зображення, як і фреска в цілому, є цінним джерелом для вивчення уявлень людей XVIII ст. про світ навколо них.

Очевидно, що тема Сходу не обмежується лише цією фрескою. Праворуч, у головному вівтарі, як вже згадувалось, є фреска з образом св. Франциска Ксав'єра, який хрестить особу з темним кольором шкіри та в характерному для Далекого Сходу одязі. В такий же спосіб він зображений і на вже згадуваній фресці «Апофеоз св. Ігнатія Лойоли». Також, у головному вівтарі є скульптура св. Франциска Ксав'єра, який ногою роздавляє алегорію язичництва (?) тримаючи при цьому хрест, як символ місіонерства (Sprutta 2019, s. 130). Варто згадати про вівтар св. Франциска Ксав'єра. Сама конструкція, як свідчать дані реставрації, виконана у XVIII ст. (архів місії Центр Військового капеланства). Ікона намальована Алоїзієм Рейханом у XIX ст. і представляє собою зображення святого, який стоїть на підвищенні, тримаючи в одній руці хрест, а іншою благословляє натовп осіб з темним кольором шкіри та в характерному для Далекого Сходу одязі. На жаль, збережені інвентарні описи храму XVIII ст. не дають опису самої ікони того часу, та можемо припустити що виглядала вона в подібний спосіб (ЦДІАЛ, ф. 197, оп. 2, спр. 327, арк. 56).

Ще один фресковий сюжет, який вже має чітко львівський контекст, знаходиться у правій наві храму, поруч входу до каплиці св. Бенедикта. Пов'язний він з облогою турками Львова у 1672 р. (Радковець 2001, с. 8-11). На фресці можна побачити алегорію турецької армії у характерному одязі, яка знаходиться поруч міста і є наляканою появою на хмарах двох єзуїтів. У чорному одязі зображений один з святих заступників міста – святий Станіслав Костка, інша особа у білій альбі та жовтому орнаті – змовірно, св. Ігнатій Лойола. Припущення щодо особи св. Ігнатія базується на візуальній подібності цього зображення з іншими, наявними у храмі, де він чітко ідентифікується. Очевидно, головний ідейний зміст цієї фрески у заступництві двох святих єзуїтів перед загрозою зі Сходу.

У певній мірі до сюжетів, пов'язаних з уявленням про Схід, можна уналежнити біблійні мотиви декорації храму та окремі декоративні елементи у вигляді голів осіб індійського/африканського походження на емпорах церкви. Однак якогось окремого дослідницького інтересу в даному контексті, вони не становлять.

Вартою уваги є тема імпорту речей зі різних регіонів Сходу, які використовувалися в декорації храму. На жаль, станом на час написання цього тексту, в доступі було лише 2 інвентарі, датовані кінцем XVIII ст., які зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Львові. Один з них стосується всього храму, інший лише каплиці св. Бенедикта-мученика, яка була заснована Єжи та Маріанною Дідушицькими у сер. XVIII ст. (Друздев Культурні пам'ятки 2021, с. 76). Очевидно, головна цінність таких інвентарів у тому, що вони дають можливість приблизно реконструювати вигляд храму одразу після скасування Товариства Ісуса у 1773 р. Згідно них, в оздобленні храму були наявні окремі предмети декорації вітарів або ж тканини, привезені зі Сходу. Зокрема, в описі каплиці святого Бенедикта-мученика вказано, що в оздобленні двох вітарів були речі «китайської роботи»: «...pod baldachinem iest serce Chinskiew roboty w promieniach złotych przebite...» (ЦДІАЛ, ф. 52, оп. 1, спр. 234, арк. 274 зв.). В інвентарі храму наявні згадки про тканину зі Сходу, зокрема з Туреччини: «Dalmaticae ex materia turcica cum floribus aurelis, fimbrius argento fictis» («Далматика з турецького матеріалу, прикрашена квітами та срібною бахромою») (ЦДІАЛ, ф. 197, оп. 2, спр. 327, арк. 35 зв.). Достеменно важко встановити, чи ці речі були чиїмись даром, чи купівлею, яку здійснив колегіум єзуїтів, однак чітко зрозуміло що речі зі Сходу були в обігу та використовувалися навіть для декорацій християнських храмів.

Варто сказати, що на початку XX ст. в інтер'єри храму була внесена ще одна «східна» деталь. Мова йде про зображення Великого гетьмана коронного Станіслава-Яна Яблоновського у каплиці Матері Божої Утішительки у лівій наві храму. Фрески каплиці були виконані на поч. XX ст. Тадеушем Попелем (Betlej 2012, s. 86). На склепінні, поруч з іншими діячами, було намальовано й Станіслава-Яна Яблоновського, в якого на плечах була накидка, подібна до леопардової шкури (а леопард, як відомо, розповсюджений на теренах Азії та Африки, тому сприймався як східний елемент).

Підсумком цього тексту є не стільки окремі факти орієнтальних мотивів у оздобленні сучасного Гарнізонного храму святих апостолів Петра і Павла, скільки спроба окреслити на прикладі цієї церкви жваві міжкультурні зв'язки між «Заходом» і «Сходом», що існували у XVII-XVIII ст. на теренах тодішнього Руського воєводства. Зв'язок з Орієнтом існував у кількох вимірах: ідейному – через систему уявлень про людей, флору та фауну тих країв; релігійному – через місіонерський контекст діяльності, в даному випадку, монахів Товариства Ісуса; торгівельному – через речі зроблені та привезені зі Близького та Далекого Сходу, а також у повсякденному – через взаємини з представниками національних громад, таких як вірмени, євреї, татари, турки та інші. Ці виміри взаємин і визначали культурний контекст міста, який формувалася та існував на перетині двох цивілізацій Сходу та Заходу.

Список використаних джерел та літератури⁶

- Album Congregationis Sodalium Nobilis urbis Leopoliensis sub titulo B. Mariae Virginis Elisabetham Visitantis. In templo Collegii Societatis Iesu erectum 1630. Restauratum 1735. [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://polona.pl/item/album-congregationis-sodalium-nobilis-urbis-leopoliensis-sub-titulo-b-mariae-virginis,NTE2NDU5Njg/7/#info:metadata>;
- Annuae litterae Societatis Iesu anni. 1585 Ad patres, e fratres eiusdem Societatis. Romae: In Collegium ejusdem Societatis, 1585;
- AWEDYK K. Opisanie Wszystkich dworniejszych okoliczności Nawrocenia do Wiary S. Contra-Talmudystow Albo Historya Krotka Ich początki y dalsze sposoby, przystępowania do Wiary S. Wyrzaiąca. Za pozwoleniem S. Zwierzchności Do wiadomości publiczney Podana. Drukarnia Akademicka J.K.M. Coll. Soc. JESU. 1760. [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://polona.pl/item/opisanie-wszystkich-dworniejszych-okolicznosci-nawrocenia-do-wiary-s-contra-talmudystow,ODQyODYwNDM/4/#info:metadata>;
- Barbary [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://www.britannica.com/place/Barbary>;
- BETLEJ A. Kościół p.w. ŚŚ. Piotra i Pawła oraz dawne kolegium ks. Jezuitów. *Kościół i klasztor Lwowa z okresu przedrozbiorowego*. Kraków, 2012. T.20. S. 71–132;
- BORNIOTTO V. Images of the Turks in Saint Francis Xavier's Iconography: between Conversion and Evangelization. *A Mediterranean. Other Images of Turks in Southern Europe and Beyond (15 th – 18 th Centuries)*. P. 231–260;
- DONG S. The Tartars in European Missionary Writings of the Seventeenth Century. *Foreign Devils and Philosophers. Cultural Encounters between the Chinese, the Dutch, and Other Europeans, 1590-1800*. 2020. P. 82–103;
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995/ oprac. Grzebień L. Kraków: WAM, 1996.;
- Iconologia Di Cesare Ripa Pervgino [...] : Nella Qvale Si Descrivono Diverse Imagini di Virtù, Vitij, Affetti, Passioni humane, Arti, Discipline, Humori, Elementi, Corpi Celesti, Prouincie d'Italia, Fiumi, Tutte le parti del Mondo [...] : Opera Vtile. Siena : Matteo Florim-ErdiBartolomeo Ruoti, 1613. [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://polona.pl/item/iconologia-di-cesare-ripa-pervgino-nella-qvale-si-descrivono-diverse-imagin-i-di,ODY5MTg4NzU/8/#info:metadata>;
- KOWALSKI T. O ks. Michała Wieczorkowskiego T. J., misjonarza perskiego, pracach tureckich. *Rocznik Orientalistyczny*. 1936. S. 1–28;
- MIAZEK-MĘCZYŃSKA M. Polish Jesuits and Their Dreams about Missions in China, According to the Litterae indipetae. *Journal of Jesuit studies*. 2018. Volume: 5, Issue: 3. P. 404–420;
- MILLER R. From «Apostle of Japan» to «Apostle of All the Christian World»: The Iconography of St. Francis Xavier and the Global Catholic Church. *Journal of Jesuit Studies*. 2022. № 9. P. 415–437;
- New Britain. [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://www.britannica.com/place/New-Britain-island-Papua-New-Guinea>;
- PLESZCZYŃSKI A. Apostoł Nowego Świata – św. Franciszek Ksawery i Indianie. Kulturowe i historyczne konteksty wyobrażeń mieszkańców Indii i Dalekiego Wschodu przedstawionych na malowidłach dawnego kościoła jezuitów w Krasnymstawie. *Rocznik Chełmski*. 1996. №2. S. 75–108;
- Saint Paul Island. [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://www.britannica.com/place/Saint-Paul-Island-Indian-Ocean>;
- SPRUTTA J. Wątki misyjne w nowożytnej ikonografii i Świętego Franciszka Ksawerego (w wybranych dziełach sztuki). *Annales Missiologici Posnanienses*. 2019. №24. S. 119–133;

- WASILEWSKA-DOBKOWSKA J. Pióropusze i turbany : wizerunek mieszkańców Azji w sztuce jezuitów polskich XVII i XVIII wieku. Warszawa: «Neriton», 2006;
- Архів місії «Центр Військового капеланства» ЛА УГКЦ;
- Борьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.): Збірник документів і матеріалів. Київ: АН УРСР. Інститут суспільних наук та ін., 1988.;
- ДОРОШЕНКО Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Виннипег: Еклезія, 1949.;
- ДРУЗДЄВ О. Біблійні та місіонерські сюжети в оздобленні Гарнізонного храму святих апостолів Петра і Павла у Львові (колишній костел єзуїтів). *Text and Image: Essential Problems in Art History*. 2021. №2. С. 25–36;
- ДРУЗДЄВ О. Культурні пам'ятки Гарнізонного храму св. ап. Петра і Павла (костел єзуїтів): каплиця св. Бенедикта. *Емінак*. 2021. №2. С. 76–85;
- ЄЗЕРСЬКА І. Релігійні конверсії у Львові наприкінці XVII – у XVIII століттях (на матеріалах метрик хрещень кафедрального костелу). Частина I: Навернення християн-некатоликів та ви хрещення іудеїв-ортодоксів і мусульман. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2009. №44. С. 331–384;
- КМЕТЬ В. Історичні студії у Львівській єзуїтській академії (1661-1773). *Київська Академія*. 2016. №13. С. 173–203;
- КМЕТЬ В. Крусінський Тадеуш Ян (Юда). *Енциклопедія Львова*. 2010. №3. С. 151–155;
- ЛОШТИН Н. Бібліотека Львівського єзуїтського колегіуму та її доля після ліквідації Товариства Ісуса. *Київська академія*. № 18. 2021. С. 109–139;
- ЛОШТИН Н. Збірка математичних книг у бібліотеці Львівського єзуїтського колегіуму (XVIII ст.). *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. 2022. №32. С. 32–38;
- РАДКОВЕЦЬ П., РАДКОВЕЦЬ І. Єзуїти у Львові. *Галицька брама*. 2001. №2. С. 8–11;
- ТИМОШЕНКО Л. Реформа і криза (до 425-річчя Берестейської унії) [Електронний ресурс], Режим доступу до ресурсу: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/2885-leonid-timoshenko-reforma-i-k-riza-do-425-richchya-berestejskoji-uniji>;
- Українська радянська енциклопедія. Київ: Головна редакція УРЕ, 1982. Том 7;
- Центральний державний історичний архів України в місті Львові (ЦДІАЛ). Фонд 197. Опис 2. Справа 327. 91 арк.;
- Центральний Державний історичний архів України в місті Львові (ЦДІАЛ). Фонд 52. Опис 1. Справа 234. 306 арк.

References:

- Album Congregationis Sodalium Nobilis urbis Leopoliensis sub titulo B. Mariae Virginis Elisabetham Visitantis. In templo Collegii Societatis Iesu erectum 1630. Restauratum 1735. [Elektronnyi resurs], Rezhym dostupu do resursu: <https://polona.pl/item/album-congregationis-sodalium-nobilis-urbis-leopoliensis-sub-titulo-b-mariae-virginis,NTE2NDU5Njg/7/#info:metadata>;
- Annuae litterae Societatis Iesu anni. 1585 Ad patres, e fratres eiusdem Societatis. Romae: In Collegium ejusdem Societatis, 1585;
- AWEDYK K. Opisanie Wszystkich dworniejszych okoliczności Nawrocenia do Wiary S. Contra-Talmudystow Albo Historya Krotka Ich początki y dalsze sposoby, przystępowania do Wiary S. Wyrazaiąca. Za pozwoleniem S. Zwierzchności Do wiadomości publiczney Podana. Drukarnia Akademicka J.K.M. Coll. Soc. JESU. 1760. [Elektronnyi resurs], Rezhym dostupu do resursu::

- <https://polona.pl/item/opisanie-wszystkich-dworniejszych-okolicznosci-nawrocenia-do-wiary-s-contratalmudystow,ODQyODYwNDM/4/#info:metadata>;
- Barbary [Elektronnyi resurs], Rezhym dostupu do resursu:: <https://www.britannica.com/place/Barbary>;
- BETLEJ A. Kościół p.w. ŚŚ. Piotra i Pawła oraz dawne kolegium ks. Jezuitów. *Kościół i klaszory Lwowa z okresu przedrozbiorowego*. Kraków, 2012. T.20. S. 71–132;
- BORNIOTTO V. Images of the Turks in Saint Francis Xavier's Iconography: between Conversion and Evangelization. *A Mediterranean. Other Images of Turks in Southern Europe and Beyond (15 th – 18 th Centuries)*. P. 231–260;
- DONG S. The Tartars in European Missionary Writings of the Seventeenth Century. *Foreign Devils and Philosophers. Cultural Encounters between the Chinese, the Dutch, and Other Europeans, 1590-1800*. 2020. P. 82–103;
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995/ oprac. Grzebień L. Kraków: WAM, 1996.;
- Iconologia Di Cesare Ripa Pervgino [...] : Nella Qvale Si Descrivono Diverse Imagini di Virtù, Vitij, Affetti, Passioni humane, Arti, Discipline, Humori, Elementi, Corpi Celesti, Prouincie d'Italia, Fiumi, Tutte le parti del Mondo [...] : Opera Vtile. Siena : Matteo Florim-ErdiBartolomeo Ruoti, 1613. [Elektronnyi resurs], Rezhym dostupu do resursu:: <https://polona.pl/item/iconologia-di-cesare-ripa-pervgino-nella-qvale-si-descrivono-diverse-imagin-i-di,ODY5MTg4NzU/8/#info:metadata>;
- KOWALSKI T. O ks. Michała Wieczorkowskiego T. J., misjonarza perskiego, pracach tureckich. *Rocznik Orientalistyczny*. 1936. S. 1–28;
- MIAZEK-MĘCZYŃSKA M. Polish Jesuits and Their Dreams about Missions in China, According to the Litterae indipetae. *Journal of Jesuit studies*. 2018. Volume: 5, Issue: 3. P. 404–420;
- MILLER R. From «Apostle of Japan» to «Apostle of All the Christian World»: The Iconography of St. Francis Xavier and the Global Catholic Church. *Journal of Jesuit Studies*. 2022. № 9. P. 415–437;
- New Britain. [Elektronnyi resurs], Rezhym dostupu do resursu:: <https://www.britannica.com/place/New-Britain-island-Papua-New-Guinea>;
- PLESZCZYŃSKI A. Apostoł Nowego Świata – św. Franciszek Ksawery i Indianie. Kulturowe i historyczne konteksty wyobrażeń mieszkańców Indii i Dalekiego Wschodu przedstawionych na malowidłach dawnego kościoła jezuitów w Krasnymstawie. *Rocznik Chełmski*. 1996. №2. S. 75–108;
- Saint Paul Island. [Elektronnyi resurs], Rezhym dostupu do resursu:: <https://www.britannica.com/place/Saint-Paul-Island-Indian-Ocean>;
- SPRUTTA J. Wątki misyjne w nowożytnej ikonografii i Świętego Franciszka Ksawerego (w wybranych dziełach sztuki). *Annales Missiologici Posnanienses*. 2019. №24. S. 119–133;
- WASILEWSKA-DOBKOWSKA J. Pióropusze i turbany : wizerunek mieszkańców Azji w sztuce jezuitów polskich XVII i XVIII wieku. Warszawa: «Neriton», 2006;
- Arkhir misiyi «Tsentri Viys'kovoho kapelanstva» LA UGCC [Archive of the mission "Center of Military Chaplaincy" of the UGCC LA];
- Borotba Pivdenno-Zakhidnoi Rusi i Ukrainy proty ekspansii Vatikanu ta unii (X – pochatok XVII st.): Zbirnyk. dokumentiv i materialiv. Kyiv: AN URSR. Instytut suspilnykh nauk ta in., 1988.;
- DOROSHENKO D. Korotkyi narys istorii Khrystianskoi Tserkvy. Vynnypeh: Ekleziia, 1949.;
- DRUZDIEV O. Bibliini ta misionerski siuzhety v ozdoblenni Harnizonnoho khramu sviatykh apostoliv Petra i Pavla u Lvovi (kolyshnii kostel yezuitiv). *Text and Image: Essential Problems in Art History*. 2021. №2. S. 25–36;
- DRUZDIEV O. Kulturni pamiatky Harnizonnoho khramu sv. ap. Petra i Pavla (kostel yezuitiv): kaplytsia sv. Benedykta. Eminak. 2021. №2. S. 76–85;

- YEZERSKA I. Relihiini konversii u Lvovi naprykintsi XVII – u XVIII stolittiakh (na materialakh metryk khreshchen kafedralnogo kostelu). Chastyna I: Navernennia khrystyian-nekatolykiv ta vy khreshchennia iudeiv-ortodoksiv i musulman. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna. 2009. №44. S. 331–384;
- KMET V. Istorychni studii u Lvivskii yezuitskii akademii (1661-1773). Kyivska Akademiia. 2016. №13. S. 173–203;
- KMET V. Krusinskyi Tadeush Yan (Iuda). Entsyklopediia Lvova. 2010. №3. S. 151–155;
- LOSHTYN N. Biblioteka Lvivskoho yezuitskoho kolehiumu ta yii dolia pislia likvidatsii Tovarystva Isusa. Kyivska akademiia. № 18. 2021. S. 109–139;
- LOSHTYN N. Zbirka matematychnykh knykh u bibliotetsi Lvivskoho yezuitskoho kolehiumu (XVIII st.). Naukovyi shchorichnyk «Istoriia religii v Ukraini». 2022. №32. S. 32–38;
- RADKOVETS P., RADKOVETS I. Yezuity u Lvovi. Halytska brama. 2001. №2. S. 8–11;
- TYMOSHENKO L. Reforma i kryza (do 425-richchia Beresteiskoi unii) [Elektronnyi resurs], Rezhym dostupu do resursu: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/2885-leonid-timoshenko-reforma-i-k-riza-do-425-richchya-berestejskoji-uniji>;
- Ukrainska radianska entsyklopediia. Kyiv: Holovna redaktsiia URE, 1982. Tom 7;
- Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v misti Lvovi (TsDIAL). Fond 197. Opys 2. Sprava 327. 91 ark.;
- Tsentrалnyi Derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v misti Lvovi (TsDIAL). Fond 52. Opys 1. Sprava 234. 306 ark.;

Східні сюжети в історії Гарнізонного храму святих апостолів Петра і Павла (костел єзуїтів) у Львові

Відкриття у грудні 2011 р. колишнього костелу єзуїтів святих апостолів Петра і Павла у Львові, який отримав статус гарнізонного храму, актуалізувало питання дослідження та осмислення його історико-культурної спадщини. Своєрідним каталізатором цих студій є процес реставрації церкви, який розпочався у 2012 р. і триває досі. У значній мірі, потреба фахового відновлення оздоблення храму зумовила велику увагу до мистецтвознавчих та історичних досліджень над екстер'єром та інтер'єрами святині. З огляду на те, що декорація церкви виконана, здебільшого, у XVII-XVIII ст. її вивчення дає можливість краще зрозуміти мистецьку та релігійну культуру регіону того часу. Разом з цим, такі дослідження дають можливість вивчати й міжрегіональні культурні взаємовпливи. Одним з прикладів цього є сюжети, пов'язані подіями і народами, які проживали на Близькому та Далекому Сході. Східна тематика займає особливе місце у діяльності монашого згромадження Товариства Ісуса, яке досягнуло значних успіхів у поширенні Слова Божого на теренах Орієнту вже у XVII-XVIII ст. Як свідчать джерела, Львів теж відігравав значну роль у «східних» планах єзуїтів. Зокрема, місто відігравало роль своєрідного центру з якого структура Товариства поступово розширялася на Схід. Зокрема, звідси деякі монахи відправлялися на місії до Османської імперії та ближніх земель. Також, тут перебувала значна кількість представників різних народів Сходу, серед яких монахи здійснювали місіонерську діяльність. Все це знайшло своє відображення у мистецькій оздобі та діяльності вже згаданого храму святих апостолів Петра і Павла. Незважаючи на те, що східні сюжети можна виокремити в окрему групу для вивчення, вони становили органічну складову загальної декорації церкви в основу якої була покладена ідея місіонерства. Зважаючи на вищесказане,

дана стаття є спробою трактування оздоблення Гарнізонного храму свв. апп. Петра і Павла (колишній костел єзуїтів), вагому частину якого становлять сюжети, пов'язані зі Сходом у тогочасному розумінні.

Ключові слова: єзуїти, костел єзуїтів, Гарнізонний храм, Львів, львівський єзуїтський колегіум, фрески, св. Ігнатій Лойола, св. Франциск Ксав'єр, місіонерство.

Oleg Druzdiev, assistant in Centre of military chaplaincy LA UGCC (Lviv, Ukraine).

Олег Друздєв, асистент місії "Центр Військового капеланства" ЛА УГКЦ (Львів, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2110-8948>.

Received: 28-01-2023

Advance Access Published: May, 2023